

Universiteit & Samenleving

1. Universitaire vormingsidealen
De Nederlandse universiteiten sedert 1876
2. Stille wijkplaatsen?
Politiek aan de Nederlandse universiteiten sedert 1876
3. Onderzoek in opdracht
De publieke functie van het universitaire onderzoek in Nederland sedert 1876
4. Keurige wereldbestormers
Over studenten en hun rol in de Nederlandse samenleving sedert 1876
5. Over de grens
Internationale contacten aan Nederlandse universiteiten sedert 1876
6. Het universitaire bedrijf
Over professionalisering van onderzoek, bestuur en beheer
7. PIM HUIJNEN, De belofte van vitamines
Voedingsonderzoek tussen universiteit, industrie en overheid 1918-1945
8. Van Lectio tot PowerPoint
Over de geschiedenis van het onderwijs aan de Nederlandse universiteiten
9. PATRICIA FAASSE, Profiel van een faculteit
De Utrechtse bètawetenschappen 1815-2011
10. Universiteit, publiek en politiek
Het aanzien van de Nederlandse universiteiten, 1800-2010
11. De menselijke maat in de wetenschap
De geleerden(auto)biografie als bron voor de wetenschaps- en universiteits-
geschiedenis

De menselijke maat in de wetenschap

De geleerden(auto)biografie
als bron voor de wetenschaps-
en universiteitsgeschiedenis

redactie

L.J. DORSMAN en P.J. KNEGTMANS

Verloren
Hilversum
2013

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij financiële steun van de Commissie Geschiedschrijving van de Universiteit Utrecht en de Commissie Geschiedschrijving UvA.

Inhoud

Verantwoording	7
Ter inleiding. Biografie en autobiografie: problematische genres? LEEN DORSMAN	11
Biografie als genre en als bron. Een polytheoretische benadering JEROEN BOUTERSE	25
Het presenteren van de geleerde ander. Een diachronisch overzicht met enkele methodologische overwegingen DIRK VAN MIERT	39
‘Werken zoo lang het dag is.’ Sjablonen van een negentiende-eeuws geleerdenleven HERMAN PAUL	53
‘Doch deze onderscheidt zich op eene eervolle wijs.’ Izaak van Deen (1804-1869): de eerste Joodse hoogleraar in Nederland STEFAN VAN DER POEL	74
Professor Presser. Portret tussen universiteitsgeschiedenis en biografische schets NIELS GRAAF	97
Jo Peters C.ss.R. en het vraagstuk van de geestelijke vrijheid van Gods kinderen MAARTEN VAN DEN BOS	117
Over de auteurs	131
Register	133

Afbeelding op het omslag: Professor Izaak van Deen demonstreert een proef (foto: privé archief mevrouw Van Herwerden, Glimmen).

ISBN 978-90-8704-397-1

©2013 Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Robert Koopman
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Brochage: Van Strien, Dordrecht

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Het begrijpen van het individuele leven is het identificeren en rangschikken van een uniek geheel aan verbindingen. Dat is geen atheoretische, maar een polytheoretische exercitie:

Het was vreselijk en nagenoeg onbegrijpelijk wat ik had gedaan. Niet te vatten. Dus weer voelde ik de behoefte om te benadrukken dat mijn ontsporing niet met een paar eenvoudige theorettes, met wat lekker bekkende *soundbites* of goedgeplaatste *oneliners* was weg te verklaren. Scoringsdrift, ambitie, luiheid, nihilisme, hang naar macht, statusangst, verlangen naar oplossingen, heelheid, publicatiedruk, arrogantie, emotionele onthechting, eenzaamheid, teleurstelling, ADD, verslaving aan antwoorden, x, y, z, of wat nog meer ter tafel komt? Niet slechts een of twee of drie van deze mogelijke *duidingsconcepten* waren voldoende om de *verklaringsgronden* van mijn gedrag in kaart te brengen, maar *all of the above* en meer, veel meer.⁴⁶

46 Stapel, *Ontsporing* a.w., 226.

Het presenteren van de geleerde ander

Een diachronisch overzicht met enkele methodologische overwegingen

DIRK VAN MIERT

De geleerdenbiografie uit vroeger tijden brengt als historische bron tal van historiografische en methodologische problemen met zich mee. Enkele hiervan komen meer dan eens aan de orde in deze bundel. Voor een beter begrip van de achtergrond van de moeilijkheden die aan het genre kleven, is het nuttig meer inzicht te krijgen in de *longue durée* van de geleerdenbiografie. Het is daarom mijn doel in deze bijdrage op basis van een schets van de oudheidkundige, middeleeuwse en vroegmoderne geleerdenbiografie diachronisch reliëf te verlenen aan deze thematiek, en een suggestie te doen voor het oplossen van een van de belangrijkste valkuilen van dit type bron.

Oudheid

De geschiedenis van het subgenre geleerdenbiografie moet uiteraard beschouwd worden in het licht van de biografie *tout court*, maar is eveneens verknoopt met andere historiografische teksten. Zoals alle geschiedkundige teksten, is ook de biografie gedurende de Oudheid, de Middeleeuwen en de Renaissance primair gezien als een vorm van literatuur. Biografieën treffen we reeds aan in mythologische werken en epische gedichten. De werken van Hercules zijn een voorbeeld van een mythologische levenswandel, waarbij de antagonist, niet voor niets een held, allerlei moeilijkheden moet overwinnen alvorens gelouerd en gelauwerd een einddoel te bereiken. Natuurlijk is het verhaal van Hercules groter: als godenzoon heeft hij een gelukkige jeugd en is hij vroeg volwassen, maar een vloek brengt hem ten val, en de twaalf werken gelden als boetedoening. Ook de Odyssee is te beschouwen als zo'n mythologische louteringstocht.¹

Minder duidelijk is dit idee van het leven als beproeving in de historiografische biografie. Deze vindt haar oorsprong in lijkklachten en grafinscripties, dus wat we tegenwoordig *in memoriams* of *obituaries* zouden noemen. Ook hier speelde echter een morele les een rol: de wat uitgebreidere lijkredes hadden niet alleen als doel de overledene te roemen (het waren dus expliciet lofredes), maar ook om het publiek een voorbeeld voor te houden. Dit gaf de lijkredes een ethisch en ook een retorisch karakter: de lijkrede had vaste ingrediënten of gemeenplaatsen, die middels de retorische methode van de *inventio* te vinden waren. Zo was het normaal om in de lofredes gemeenplaatsen (*topoi*) als af-

1 Jan Romein, *De biografie. Een inleiding* (Amsterdam 1946), 15.

komst, de opleiding, en de zedelijkheid van de overledene te roemen.

Een dergelijk ethisch karakter is eenvoudig terug te vinden bij een relatief vroege auteur als Xenophon in de vierde eeuw v. Chr. Zijn levensschetsen van politieke figuren hebben veel gemeen met de lijkoraties van tijdgenoten, zoals de redenaar Isocrates ze schreef en voordroeg. Xenophons *Memorabilia* of *Herinneringen aan Socrates* kunnen we misschien wel beschouwen als de oudste geleerdenbiografie. Het werk is weliswaar geschreven in de vorm van fictieve dialogen tussen Socrates zelf en sommige van zijn vrienden en vijanden, maar hierin staat centraal een filosoof en niet een legeraanvoerder. We zouden daarom in dit geval misschien eerder van een *intellectuele* biografie kunnen spreken.

De geleerdenbiografie begon pas echt van de grond te komen na Aristoteles, toen ook wijsgeren en schrijvers beschreven gingen worden, uiteraard ook op de Academie zelf. Hier treedt duidelijk aan het licht hoe belangrijk een academisch instituut is voor het vastleggen van de eigen intellectuele traditie. Waar de biografie als genre een dikwijls breed publiek beoogde aan te spreken, doorgaans een heel volk of een natie, was de geleerdenbiografie vaak een exercitie die bedoeld was voor hetzelfde institutionele kader als waarin ze tot stand kwam: de *academia*. Zo schreef Aristoxenos in de vierde eeuw ten behoeve van zijn leerlingen over Pythagoras, en deden de filologen van de school van Alexandrië hetzelfde voor de auteurs in de beroemde bibliotheek, die ze opnieuw uitgaven en overschreven. Ook zag de derde eeuw v. Chr. de opkomst van de Alexander-literatuur, een biografische traditie die sindsdien niet meer is weg te denken. Men zou een tegenstelling kunnen zien in de co-existentie van die filologenlevens en de Alexander-literatuur. Jan Romein zag het althans zo:

Het vermoeden is waarschijnlijk gewettigd dat er toen al dezelfde strijd is gevoerd, die wij ook in onze tijd hebben gezien tussen dit literaire en het wetenschappelijk genre biografie.²

Het literaire aspect stond voorop voor Romeinen als Varro en Nepos. Marcus Terentius Varro (116-27 v. Chr.) schreef een boek met 700 portretten van beroemde Grieken en Romeinen. Cornelius Nepos (ca. 110-ca. 25 v. Chr.), die tot in de negentiende eeuw populair was als schoolauteur, schreef *De viris illustribus*, een boek waarin hij de biografieën onderverdeelde in categorieën, waaronder redenaars, dichters en geschiedschrijvers. In deze collecties werden geleerdenbiografie en politieke biografie gecombineerd: keizer en filosoof waren beiden 'biografiabel'.

Een boek over beroemde mannen dat uitsluitend over geleerden gaat, werd geschreven door Suetonius (ca. 69-na 122). Zijn *De viris illustribus* behelst een verzameling levensbeschrijvingen van geleerden: filosofen, historici, redenaars, en dichters. Het is slechts in delen bewaard gebleven, maar Hiëronymus nam het als voorbeeld voor zijn eigen werk met 135 biografieën (*De viris illustribus*), en ook voor zijn hagiografieën en levensbeschrijvingen in zijn Latijnse voortzetting van het *Chronicon* van Eusebius.

² Romein, *De biografie* a.w., 19.

De grootste collectie biografieën uit de oudheid komt van de hand van Plutarchus (ca. 45-125). Met zijn *Parallele levens* kreeg de biografie als literair genre een blijvend oriëntatiepunt. Het ging Plutarchus niet zozeer om de complete levensloop van zijn helden als wel om de karakters, en dan vooral de contrasten tussen de karakters van telkens een Griekse en Romeinse historische figuur. In een beroemd geworden citaat drukte Plutarchus het als volgt uit:

Ik schrijf biografie, geen geschiedenis, en het is nu eenmaal zo dat de meeste geniale daden ons doorgaans niets vertellen over de goede of slechte kanten van de mannen die ze verricht hebben. Anderzijds kan juist een toevallige opmerking of grap ons veel meer over iemands karakter vertellen dan het loutere feit van het winnen van een veldslag met duizenden gesneuvelden of van het belegeren van een stad.³

Plutarchus heeft de biografie als historisch genre voorgoed gegrondvest en grote invloed uitgeoefend op de praktijk van de geschiedschrijving in de Renaissance en de achttiende eeuw.⁴ Voor het subgenre van de geleerdenbiografie zijn er echter andere collecties waardoor humanisten in de Renaissance zich hebben laten inspireren. Dat zijn met name collecties waarin filosofen een groot aandeel hadden: Philostratus' *Levens van sofisten* (200 n. Chr.), Diogenes Laertius' *Levens van filosofen* en Eunapius' gelijknamige werk uit de vierde eeuw n. Chr.

Hoezeer de biografie de geschiedschrijving als zodanig vorm heeft gegeven, blijkt wel uit het werk van Tacitus, die de levens van Romeinse keizers als leidraad nam voor zijn *Annales* en voor zijn *Historiae*. In zijn apart verschenen biografie over zijn schoonvader *Agricola* legt hij, net als eerder Sallustius in zijn werkje over de samenzwering van Catilina, een psychologische diepgang die men daarna in de Middeleeuwen en de Renaissance, toen het moreel-exemplarische vooropstond, vergeefs zal zoeken. Toch had ook Tacitus in de eerste plaats een politiek-morele agenda. *Agricola*'s vele positieve eigenschappen contrasteren sterk met het bewind van keizer Domitianus. Het werk is hiermee vooral een maatschappelijke zedenschets.

Een grote invloed op de *vita* ging gedurende de hele Oudheid uit van de retorica, en dan met name de regels voor het schrijven van lofredes en de tegenhanger, de blaamrede. Ook de *vituperatio*, de bewust negatieve biografie, bood een kapstok voor bredere historiografie, maar vooral ook weer voor moraalfilosofie. Zo is in Tacitus' *Agricola* duidelijk te merken hoezeer de biografie wortelt in het genre van de lofrede, net zoals Sallustius' portret van Catilina nog duidelijk wortelt in de blaamrede.⁵

³ Plutarchus, *Leven van Alexander* 1, 1.

⁴ Philip A. Stadter, 'Historical thought in Ancient Greece', in: Lloyd Kramer & Sarah Mazah (red.), *A Companion to Western Historical Thought* (Malden MA, etc. 2006), 35-59, aldaar 56.

⁵ Over de invloed van de retorica op het genre van geschiedschrijving in het algemeen, zie het nog altijd belangrijke werk van A.J. Woodman, *Rhetoric in Classical Historiography* (Londen 1988).

Middeleeuwen

De biografie als moreel voorbeeld kreeg in de Middeleeuwen een nieuwe impuls door het perspectief van het persoonlijke zielenheil dat het individu als beloning voor goed gedrag in het vooruitzicht werd gesteld. Deze beloning maakte dat de ontberingen in het leven van de gebiografeerde sterker naar voren kwamen, waardoor exemplarische standvastigheid nog meer benadrukt werd. Het *curriculum vitae* als een hordeloop is een basisidee in de hagiografie. De vroegste voorbeelden van de hagiografie zijn uiteraard de evangeliën, maar later volgden nog talloze *vitae* van kluizenaars, heiligen en martelaren. De sterk morele gekleurdheid en partijdigheid die kleeft aan de hagiografie, komt voort uit de kruisbestuiving van het retorisch genre van de lofrede met het perspectief van het christelijke heil. In de meeste hagiografieën worden de bescheidenheid en de eenvoud van het subject benadrukt, maar het is opvallend dat juist ook de grote geleerden uit deze tijd, de kerkvaders, zelf steeds meer het onderwerp van biografie werden. In het geval van Hiëronymus staat de geleerdheid zelfs voorop. Het intellectuele karakter van Hiëronymus heeft sinds de late Middeleeuwen een iconische functie gekregen: steevast zien we Hiëronymus afgebeeld als een geleerde in de studeerkamer, en met dat beeld identificeerden zich latere geleerden zoals Petrarca en Erasmus.⁶

Het is ook in de Middeleeuwen dat voor het eerst het woord *biographia* gebruikt wordt, en wel in de zesde eeuw, maar het maakte verder geen opgang.⁷ Wanneer het woord *autobiographia* voor het eerst gebuikt wordt, is mij niet bekend.

Renaissance

In het geval van een autobiografie wordt doorgaans gerept van *Commentarii de vita sua*, in navolging van Julius Caesars in de derde persoon gestelde autobiografische *Commentarii de bello Gallico*. Voor de biografie en de autobiografie bestonden dus geen verschillende woorden. In beide gevallen ging het om een *vita*, het woord dat doorgaans wordt gebruikt voor een levensbeschrijving.⁸ Het onderscheid tussen beide is moeilijk te geven voor de vroegmoderne tijd. Zo wordt in de tekst of paratekst van een autobiografie zelden geëxpliciteerd dat de auteur samenvalt met de beschreven persoon. De veel voorkomende formule *de vita sua* laat zien hoezeer de autobiografie vermomd wordt als biografie. Het onderscheid wordt dus vaak verdoezeld.⁹ Zo werden de *Commentarii* van Enea Silvio Piccolomini, de latere paus Pius II, gelezen als een bio-

6 Over Hiëronymus als de 'divus litterarum princeps' (de vergoddelijke prins der letteren) zie Eugene F. Rice Jr., *Saint Jerome in the Renaissance* (Baltimore, Londen 1985), 84-115.

7 Romein, *De biografie* a.w., 14.

8 Karl A.E. Enenkel, *Die Erfindung des Menschen. Die Autobiographik des frühneuzeitlichen Humanismus von Petrarca bis Lipsius* (Berlijn 2008), 17.

9 Enenkel, *Die Erfindung* a.w., 17.

grafie, hoewel de titel al verwijst naar Caesars autobiografische werk. Andersom putte Giannantonio Campano voor zijn biografie van Pius juist uit diens autobiografische commentaren.

De autobiografie leek vooral een genre dat ter verdediging van een reeds gevestigde reputatie werd bedreven. Anderzijds bood de *biografie* juist de gelegenheid voor de auteur om zich te tooien met de afgeleide beroemdheid van het onderwerp. Zo vestigde Boccaccio zijn naam door het schrijven van een biografie van Petrarca. Met deze biografie (die vooral een lofrede is, dus een hagiografie met de daarbij behorende verdichtingen en verzinsels) verwierf hij zich een paspoort tot de Republiek der Letteren. Wie een biografie schrijft over een geleerde, wordt zelf ook een geleerde. Boccaccio's *vita* van Petrarca zit vol gemeenplaatsen die het sociale decorum van de lofrede volgt, zoals deze door Quintilianus in zijn *Redenaarskunst* werd voorgeschreven.¹⁰ Een belangrijke rode draad in de biografie kon het streven naar aardse roem zijn: dat was althans het verschil tussen de gebiografeerde bij Petrarca in vergelijking tot de heiligen en prinsen uit Middeleeuwen en Oudheid.

Juist in de geschiedenis van het specifieke genre van de geleerdenbiografie speelde de lijkrede in de Renaissance een grote rol. Dit type lofrede maakte dat de *vitae* niet alleen een descriptief karakter hadden, maar ook een prescriptief: ze beschreven een ideaalbeeld, omdat ze tot doel hadden het samenhorigheidsgevoel van de intellectuele elite te versterken door het benadrukken van een ethisch programma. Deze geleerde elite vormde een groep juist omdat iedereen die ertoe behoorde een opleiding in de retorica had genoten. Hierdoor had de lijkrede niet alleen een inhoudelijke morele betekenis, maar ook een rituele: ze had ook een performatief samenbindend karakter. Gaandeweg vonden die geleerdenbiografieën ook een institutionele thuishaven in de universiteiten. Voor de universiteiten had dit een bijkomend voordeel: de roem van de overledene straalde af op de alma mater. Een getrouwe weergave van de werkelijkheid was ondergeschikt aan het uitdragen van morele codes van een intellectuele elite. Een mooi voorbeeld is de lijkrede die gehouden werd op Caspar Barlaeus. Barlaeus had hoogstwaarschijnlijk zichzelf van het leven beroofd door zich, wellicht in een van zijn periodieke vlagen van verstandsverbijstering of depressiviteit, voorover in de put in zijn tuin te werpen. Daar werd hij gevonden nadat een zoektocht op touw was gezet toen hij niet was verschenen op zijn college. Een vast onderdeel van de lijkrede was een bespreking van de doodsoorzaak. Meestal was dat een ziekbed dat door de moribundus heroïsch, want stoïsch, was gedragen. Anderzijds kon een plotselinge dood uitnodigen tot reflectie over de fundamentele breekbaarheid van de mens tegenover Gods raadselachtige besluiten. In principe werden zelfmoordenaars in Amsterdam echter op het galgenveld aan de overkant van het IJ gedumpt, de vogels ten prooi. Zo'n lot kon Barlaeus natuurlijk niet ondergaan zonder dat de reputatie van het Athenaeum grote schade werd berokkend. Wanneer de zelfmoord duidelijk het gevolg was van verstandsverbijstering, was een wat mildere bestraffing van

10 Enenkel, *Die Erfindung* a.w., 90-95. Quintilianus, *Institutio oratoria*, III.7, x-xv.

het lichaam wel gebruikelijk, bijvoorbeeld in de vorm van een stille begrafenis. Maar ook dit was in het geval van een hoogleraar ondenkbaar. Barlaeus' beste vriend en naaste collega Gerardus Johannes Vossius, retoricaspécialist bij uitstek, was de aangewezen persoon om de lijkrede te verzorgen, maar hij meldde zich ziek. Een tweede collega werd naar voren geschoven, die niet op de details inging, maar in plaats daarvan creatief de waarheid sprak door aan te geven dat Barlaeus was overleden aan 'affixie', dus aan ademnood.¹¹

Exemplariteit stond eveneens voorop in het autobiografische genre van de brief. Tal van humanistische geleerden gaven tijdens hun eigen leven een selectie van hun brieven uit. Daarmee creëerden ze een publiek portret van zichzelf op basis van authentiek aandoende documenten. Dikwijls waren dergelijke brieven herschreven en geredigeerd, soms zelfs tot in zulken mate dat er brieven zijn gepubliceerd die nooit daadwerkelijk gestuurd zijn. En dan bedoel ik niet de fictieve brieven aan Cicero zoals Petrarca die rechtstreeks aan de onderwereld adresseerde.¹²

Deze strategie is in de afgelopen drie decennia veelvuldig bestudeerd, in het licht van Stephen Greenblatts *new historicist*-theorieën over *self-presentation* en *self-fashioning*.¹³ Men zou kunnen zeggen dat de inherente subjectiviteit van zowel object (de gebiografeerde) als subject (de biograaf of autobiograaf) door Greenblatt niet meer als een historisch-methodisch probleem werd ervaren bij een poging te komen tot een feitelijk verslag van de geschiedenis, maar dat die spanning zelf gethematiseerd kon worden. Hierin is een poging ondernomen om de inherente maar impliciete subjectiviteit expliciet te maken door een focus op de technieken van zelfpresentatie. Dit sloot aan bij een nieuwe trend in de wetenschapsgeschiedenis, die het naïeve idee heeft ondermijnd als zou wetenschapsgeschiedenis een soort dialectische geschiedenis zijn van elkaar telkens verbeterende ideeën en theorieën. Een dergelijke puur ideeënhistorische benadering van wetenschapsgeschiedenis is te boek komen te staan als *disembodied*. Daarmee is door Greenblatt, en ook door sociologisch geïnspireerde historici als Steven Shapin en Simon Schaffer, het probleem van de autorisering op de kaart gezet.¹⁴ Met andere woorden: door een andere kijk op de werking van vooral de autobiografie als een lofrede, hebben we een manier gevonden om een methodologisch probleem te omzeilen en een andere vraag te stellen die minstens zo belangrijk is: wat kunnen we dan wél concluderen met dergelijk subjectief bronnenmateriaal in handen? En het antwoord: deze bronnen

11 Frans F. Blok, *Caspar Barlaeus. From the Correspondence of a Melancholic* (Assen, Amsterdam 1976), 155-184.

12 Chris Heesakkers, 'Driemaal Cicero. De Neolatijnse Cicero-cultus van Petrarca tot Lipsius', *Lampas* 26 (1993), 131-158.

13 Zie bijvoorbeeld Lisa Jardine, *Erasmus, Man of Letters. The Construction of Charisma in Print* (Princeton 1993); Toon Van Houdt et al. (red.), *Self-Presentation and Social Identification. The Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times* (Leuven 2002).

14 Steven Shapin en Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump. Hobbes, Boyle, and the Experimental Life* (Princeton 1985). Zie ook: Steven Shapin, *A Social History of Truth. Civility and Science in Seventeenth-Century England* (Chicago 1994), en Idem, *Never Pure. Historical Studies of Science as if It Was Produced by People with Bodies, Situated in Time, Space, Culture and Society, and Struggling for Credibility and Authority* (Baltimore MD 2010).

vertellen ons iets over hoe reputaties gemaakt werden en hoe kennis geaccepteerd werd.

De vraag rijst wanneer die vervlechting van biografie en lofrede minder stringent werd. Naar mijn indruk begon deze verbondenheid minder hecht te worden in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Dit is vooral zichtbaar in twee belangrijke genres waarin de biografie gestalte kreeg: de brief en het biografische woordenboek.

Postume edities van correspondenties

Brieven waren bij uitstek het medium waarmee geleerden zichzelf presenteerden aan de buitenwereld. Via de brief deden ze kond van hun werkzaamheden, smeedden ze hun professionele netwerk en trachtten ze zich aan patronen te binden. De humanisten van de zestiende eeuw besteedden bijzondere aandacht aan de brief als genre, omdat brieven, naast gedrukte werken, feitelijk het enige nieuwsmiddeel waren. Brieven werden meestal door derden gelezen, vaak overgeschreven en verder verspreid. De zorg die geleerden aan brieven hechtten, wordt duidelijk in de talloze humanistische handleidingen voor het schrijven van brieven. Bekende theoretici in deze epistolografie waren Erasmus en Lipsius, allebei geleerden die zelf hun eigen brieven uitgaven, niet zonder zorgvuldige selectie, ordening en redactie. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw is er echter een kentering waar te nemen in deze zelfpresentatie. Er waren altijd al geleerden die zich niet bekommerden om hun epistolografische nalatenschap, zoals Scaliger, maar sinds Scaliger lieten ook degenen die zich alleen ogenschijnlijk niet wilden presenteren in eigenhandig geredigeerde edities, het editiewerk over aan leerlingen of zonen. Terwijl Justus Lipsius (1547-1606) tijdens zijn leven telkens weer nieuwe edities en uitbreidingen van zijn correspondentie het licht deed zien, werden de correspondenties van geleerden als Dominicus Baudius, Isaac Casaubon, Hugo de Groot, Barlaeus, Vossius en Claude Saumaise postuum gepubliceerd.¹⁵ Ook in het Duitse territorium werd na afloop van de Dertigjarige Oorlog de schade ingehaald door veelvuldige postume edities van geleerdenbrieven.¹⁶ Hoewel deze brievencollecties een eerbetoon waren van het nageslacht aan de voorgaande generaties geleerden, ging

15 Joseph Scaliger (overl. 1609): vijf edities *Opuscula* (Parijs 1610); *Opuscula* (Frankfurt 1612); *Epistres françaises* (Harderwijk 1624); *Epistolae* (Leiden 1627; Frankfurt 1628); Dominicus Baudius (overl. 1613): veertien edities van zijn *Epistolae* (Leiden 1615; vermeerderd: Leiden 1620; Leipzig 1622, 1625, 1631, 1635; Leiden 1636; Amsterdam 1639; 1642; Leiden 1645; Amsterdam 1647; nogmaals vermeerderd: Leiden 1650; Amsterdam 1654, 1660; 1662); Isaac Casaubon (overl. 1614): drie edities (Leiden 1638; vermeerderd: Leiden 1656; vermeerderd: Leiden 1709); Hugo Grotius (overl. 1645): vijf edities, plus vele andere in later eeuwen *Epistolae ad Gallos* (Leiden 1648; 1650); *Grotii et Berneggeri Epistolae* (Straatsburg 1667); *Epistolae quotquot* (Amsterdam 1687; 1763); Caspar Barlaeus (overl. 1648): een editie: *Epistolae* (Amsterdam 1667); Gerardus Johannes Vossius (overl. 1649): vier edities *Epistolae* (Londen 1690; Augsburg 1691; Londen 1693); *Epistolae selectiores* (Amsterdam 1699); Claude Saumaise (overl. 1653): een editie: *Epistolarum liber primus* (Leiden 1656).

16 Zie de website van de Universiteit Mannheim waarop tientallen van dergelijke edities zijn gedigitaliseerd: <http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenahdocs/cera.html>.

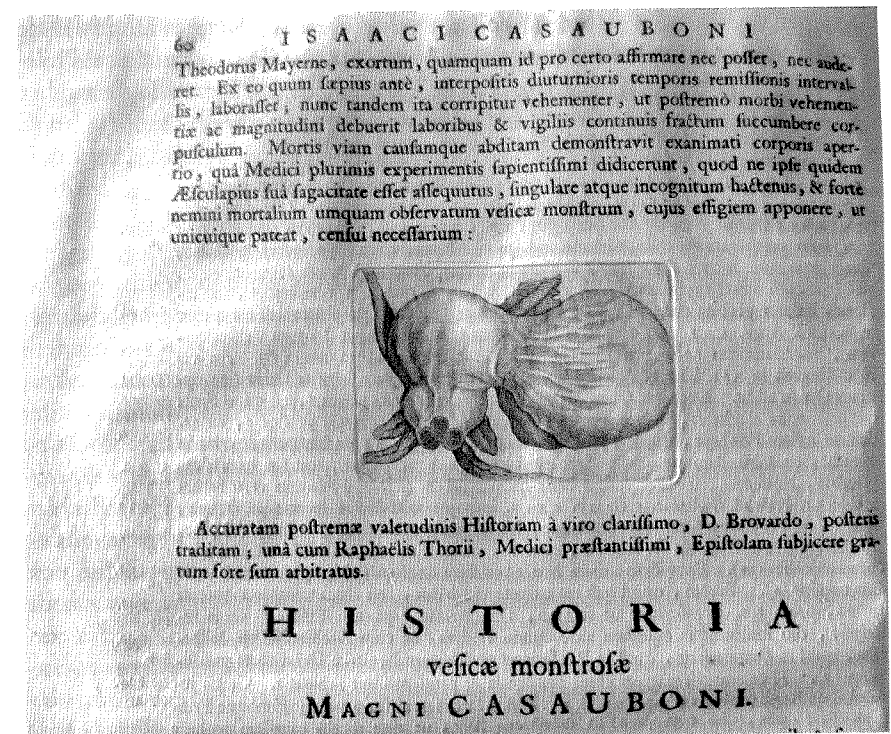
het niet meer louter en alleen om het prijzen van de overledene. Er stond vaak gevoelige informatie in de brieven en die werd dikwijls wel maar lang niet altijd voldoende gecensureerd.¹⁷

De uitgave van brieven werd verantwoord als een bijdrage tot de kennis van de *vita* van de auteur. Vaak ging er ook een *vita* aan vooraf. Maar steeds vaker gold deze als een bijdrage voor kennis over de recente geschiedenis van het geleerdendom. Zo lezen we in het door de uitgever Johannes Fredericus Gronovius verzorgde voorwoord bij de eerste editie van de brieven van Isaac Casaubon (1638) dat de lezer veel kan opsteken van de inhoud der brieven: allerlei geleerde kennis, zowel uit de antieke als de contemporaine literatuur, en raadgevingen over hoe te studeren. Behalve onschuldige verstrooiing boden de brieven ook tal van wetenswaardigheden over kerkgeschiedenis en over de 'geschiedenis van geleerden'. Bovendien kon de lezer een voorbeeld nemen aan de stijl der Latijnse brieven en de vele Griekse uitdrukkingen waar Casaubon zijn brieven mee placht te larderen. En uiteraard boden de brieven ook stof tot contemplatie over de wisselvalligheid van het leven in het algemeen en dat van Casaubon in het bijzonder. Kortom: voor ieder wat wils. En wie zich aangevalen voelde door de inhoud van de brieven, moest maar bij zichzelf nagaan wat hij allemaal aan Casaubons geleerdheid te danken had.¹⁸ Als appendix is aan de editie nog het overlijdensrapport van Casaubons arts toegevoegd. Een *vita* zelf ontbreekt hier; er worden vooral bouwstenen geleverd. Ook in de tweede, vermeerderde editie van 1656 is geen *vita* te vinden, alleen een extra opdrachtbrief. Alleen de bouwstenen zijn nog gegeven.

De derde editie is niet alleen sterk uitgebreid, maar bevat ook een uitgebreide *Isaaci Casauboni vita* van de hand van de uitgever, Theodorus Janssonius van Almeloveen. De zestig pagina's in folio, compleet met marginale noten met verwijzingen naar de brieven en naar Casaubons dagboek, worden gevolgd door

17 Voor een bekend geval, zie de verontwaardiging van Vossius aan het adres van Daniel Heinsius, uitgever van de brieven van Joseph Scaliger, waarin voor de goede verstaander duidelijk bleek dat Scaliger uiterst negatief had geschreven over Vossius' schoonvader Franciscus Junius Sr.: Zie Vossius aan Franciscus Junius F.F., brief van 22 september 1628, in: Sophie van Romburgh (red.), *For my Worthy Friend [sic] Mr Franciscus Junius. An Edition of the Correspondence of Francis Junius F.F. (1591-1677)* (Leiden, Boston 2004), nr. 59h, 342; Vossius aan Hugo de Groot, brief van 23 augustus 1627, in: P.C. Molhuysen en B.L. Meulenbroek (red.), *Briefwisseling van Hugo Grotius III* (Den Haag 1961), nr. 1167, 160.

18 Johannes F. Gronovius, 'Epistola dedicatoria', in Isaac Casaubon, *Epistolae quotquot reperiri poterunt, nunc primum junctim editae* (Den Haag 1638), sig. a2r-b1v, aldaar a3v-a4r: 'In hoc vero munere licet mihi sine derisu et invidia gloriari, tanquam alieno, fructusque ad omne genus lectorum perveniet. Sive quis erudiri velit, admirandae et secretae doctrinae multa vestigia, de diversis scriptoribus veteris et recentis aevi iudicia, consilia de studiis consultissima reperiet; sive quis delectationem quaerat, innoxiae voluptatis variis illicibus delinietur. Qui variarum Ecclesiarum statum, eruditorum historiam cognoscere havebit [sic]; qui dictionem puram volet, elegantem, sine fuco ac cerussa, sine affectatione sensuum et argutiarum, quibus genuinam indolem Romani sermonis plerique nunc frangunt et vitiant; qui selectissimos Graecorum flosculos et vermiculata emblemata conspiciere gestiet; qui denique, quod maximum est, contemplari amabit animum viri rarissimi ac penitus τοῦ ἄριστου αἰώνος, saepe cum fortuna luctantem et saluberrimis se monitis erigentem, nunc hilarem et pudenti sale iucundum, modo pro caussae personaeque assumptae dignitate irritatum, ac mox iterum compositum: quisque pro gustu suo deliciis inescabitur. Si vero sint, qui hac editione offensus se arbitrentur (et credo fore aliquos) ii primum conscientiam suam interrogent, quid ipsi de Casaubono et superstite et defuncto commeruerint'.

De blaas van Casaubon (foto: Dirk van Miert).

enkele appendices, zoals op pagina 60 een afbeelding van Casaubons blaas, gevolgd door het medische rapport van zijn arts. Casaubon overleed aan blaascomplicaties en het orgaan is na zijn dood geprepareerd en dus ook afgebeeld – een seculier relict van katholieke heiligenverering (weliswaar in een protestantse, ja anglicaanse omgeving, maar de overeenkomst tussen hagiografie en biografie dringt zich onontkoombaar op).

Duidelijk is in dit geval te zien hoe de uitgave van brieven gezien werd als een bron om te komen tot een uitgebreide, goed verantwoorde geleerdenbiografie, compleet met appendices. Uiteraard is ook deze biografie tot op zekere hoogte een hagiografie. De auteur, Almeloveen, was overigens een exponent van het soort van intermediairs dat in de zeventiende eeuw steeds vaker gevonden werd: lieden die niet zelf beroemd waren vanwege hun geleerdheid, maar die via het onderhouden van contacten met geleerden en het schrijven over hun meer bekende collega's zich wel een plaats wisten te verwerven in de Republiek der Letteren.¹⁹ In de loop van de zeventiende eeuw nam het aantal van dit soort secundaire geleerden toe: van iemand als Pierre de L'Estoile aan het

19 Zie over Almeloveen: Saskia Stegeman, *Patronage and Services in the Republic of Letters. The Network of Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712)* (Amsterdam 2005).

begin van de zeventiende eeuw,²⁰ de gebroeders Pierre en Jacques Dupuy in de eerste helft van de zeventiende eeuw,²¹ de biograaf van Claude Saumaise, Philibert de La Mare,²² of de groep mensen in het netwerk van Pierre Bayle aan het einde van de eeuw.²³

De opkomst van *historia litteraria*

Dergelijke auteurs zijn kenmerkend voor een nieuw genre in de historiografie van de geleerde wereld: de *historia litteraria*. Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw kreeg de geleerdenbrief steeds meer gezelschap van andere genres die de meer recente geschiedenis van de Republiek der Letteren bestreken. Uiteraard waren er de geleerde tijdschriften, zoals de *Journal des Savants* van de Académie Royale des Sciences, de *Philosophical Transactions* van The Royal Society, de in 1682 door Otto Mencke te Leipzig opgerichte *Acta Eruditorum*, *De Boekzaal van Europe, ontsloten met de maanden* van Pieter Rabus, en – in Amsterdam – de diverse *Bibliothèques* van Jean LeClerc.²⁴ Maar behalve de tijdschriften kwamen er andere nieuwe vormen op, zoals *Table Talks*, ook wel de ‘les-ana’ genoemd, naar de Latijnse uitgang die doorgaans achter de naam van de protagonist wordt geplakt. Voorlopers waren de *Tischreden* van Martin Luther en de *Table Talk* van koning Jacobus I van Engeland, maar vanaf de *Scaligerana* uit 1665 liep het storm met dergelijke collecties van uitspraken van geleerde mannen, opgetekend door studenten en collega’s, direct uit de mond van de geleerde zelf, maar gaandeweg steeds vaker bij elkaar gesprokkeld uit (eventueel postuum) gepubliceerde werken.²⁵ Ook kwam het genre van het biobibliografische woordenboek op. De *historia litteraria* kreeg eveneens op meer anekdotische wijze gestalte in de publicatie van tal van filologische, historische of ‘kritische’ observaties, die getooid werden met Latijnse en Griekse titels als *adversaria*, *anecdota*, *keimèlia* enzovoort. Zie bijvoorbeeld Almeloevens *Theologisch-filologische zoetigheden, waarin verscheidene plaatsen uit de Heilige Schrift, antieke rituelen en enkele onuitgegeven werken van Erasmus Bochart, Baudius, Scriverius en Johannes de Laet worden opgediept; uit-*

20 Tom Hamilton (New College, Oxford) hoopt in 2015 te promoveren op een dissertatie over dit onderwerp.

21 Zie Koninklijke Bibliotheek, hs. 71 D 57: Melchisédech Thévenot, Catalogus van de eerste 531 delen van de handschriftencollectie van Pierre (1582-1651) en Jacques (1591-1656) Dupuy, die in 1656 werd gelegateerd aan Jacques Auguste de Thou (1609-1677) en uiteindelijk in 1754 is aangekocht door de koninklijke bibliotheek te Parijs (z.p. ca. 1690-1700).

22 Antoine Haaker (Universiteit van Wrocław) werkt sinds twee jaar aan een dissertatie over De La Mares *Claudii Salmasii eruditorum principis vita*.

23 Zie bijvoorbeeld Antony McKenna (red.), *L'érudition et la littérature philosophique clandestine* (Parijs 2012).

24 Jean LeClerc, *Bibliothèque choisie, pour servir de suite à la Bibliothèque universelle* (Amsterdam 1703-1713); Id., *Bibliothèque ancienne et moderne: Pour servir de suite aux Bibliothèques universelle et choisie* (Amsterdam 1714-1730).

25 Er verschijnen al gauw collecties met titels als *Thuana*, *Perroniana*, *Colomesiana*, *Menagiana*, *Pit-boeana*, *Casauboniana*, *Seldeniana* enzovoorts.

gebreed met enkele oudere epigrammen en gedichten, alsmede met een tweede, uitgebreide uitgave van de *Syllabus van Plagiaten*.²⁶

Een representant van de *historia litteraria* is Paulus Colomesius of Paul Colomiès. Deze vriend van de geleerde Isaac Vossius verzorgde niet alleen de monumentale brieven van diens vader Gerardus Vossius, maar trad ook anderszins op als een soort verslaggever van de Republiek der Letteren door het publiceren van ‘historisch mengelwerk’.²⁷ Hij publiceerde de *Prima Scaligerana*, en voegde er de reeds eerder verschenen *Scaligerana* aan toe, met veel extra noten van verscheidene andere geleerden.²⁸ Ook zelf publiceerde hij wetenswaardigheden en anekdotes over geleerden, alsmede zogeheten ‘sleutels’ op de gedrukte correspondenties van Scaliger, Casaubon en Salmasius, met daarin identificaties van personen die niet bij hun naam worden genoemd of die gecensureerd zijn.²⁹ Colomesius produceerde eveneens een top honderd van *must reads*,³⁰ overzichten van de inhoud van bibliotheken van geleerden,³¹ en een biobibliografie van Franse geleerden die zich bezighielden met Hebreeuws, Arabisch en andere oosterse talen: *Gallia orientalis*.³² Opvallend is dat Colomesius zijn *vitae* voorzag van bibliografieën van zowel primaire als secundaire literatuur: niet alleen gaf hij aan wat de gebiografeerde geschreven heeft, maar hij presenteerde ook lijsten met testimonia van anderen. Daarbij liet hij niet na ook opsommingen te geven van citaten van mensen die zich negatief hadden uitgelaten over de gebiografeerde. Hier is dus duidelijk dat de lofredre in de vorm van een *vita* plaats begon te maken voor een meer afgewogen geleerdenbiografie. Colomesius was niet de enige die dergelijke biografische woordenboeken schreef. Het genre nam een hoge vlucht.

26 Theodorus Janssonius van Almeloeven, *Amoenitates theologico-philologicae, in quibus varia S. Scripturae loca, ritus prisci et inedita quaedam Erasmi, Bocharti, Baudii, Scriverii, J. de Laet, ... eruuntur; subijciuntur Epigrammata et poemata vetera, ut et Plagiariorum syllabus altero tanto auctior* (Amsterdam 1694).

27 Paulus Colomesius, *Mélanges historiques* (Orange 1675). Een ander voorbeeld zijn de talrijke werken van Thomas Crenius, onder meer diens 10-delige *Fasciculus Dissertationum Historico-Critico-Philologicorum* (Rotterdam 1691-1700) en 19-delige *Animadversiones philologicae et historicae* (Leiden 1697-1720).

28 Paulus Colomesius (red.), *Prima Scaligerana, nusquam antehac edita ... quibus adiuncta et altera Scaligerana quam antea emendatiora* (Groningen 1669). In dit verband dient nog opgemerkt te worden dat de tweede helft van de zeventiende eeuw bij uitstek de tijd is waarin de zogeheten *variorum* edities aan populariteit winnen: edities van klassieke auteurs met doorgaans niet heel kritisch geselecteerde, maar juist op volledigheid mikkende verzamelingen annotaties ‘van verscheidene’ (*variorum*) geleerden.

29 Zie Colomesius, *Opuscula* (Parijs 1668).

30 *Bibliothèque choisie de M. Colomiès* (La Rochelle 1682).

31 *Catalogus librorum manuscriptorum Angliae et Hiberniae* 1697.

32 Paulus Colomesius, *Gallia Orientalis, sive Gallorum qui linguam Hebraeam vel alias orientales excoluerunt Vitae* (Den Haag 1665).

Geleerde biografische woordenboeken bestaan al sinds de oudheid; ik noemde al Varro's overzicht van zeventienhonderd beroemde Grieken en Romeinen, of Suetonius' verzameling *Beroemde mannen*, nagevolgd door Hiëronymus. Meer vormgegeven als echt naslagwerk zijn dergelijke overzichten te vinden in de Byzantijnse traditie, bijvoorbeeld bij Suidas. In het westen verschenen verzamelingen heiligenlevens die met enige goede wil ook nog wel als biografisch woordenboek zijn te beschouwen, maar het genre leefde in het westen pas weer op in de vroege Renaissance. Boccaccio is ook de auteur van een biografisch woordenboek in de traditie van Suetonius' *Over beroemde mannen*, namelijk zijn boek *Over beroemde vrouwen*. Dergelijke collectieve biografieën verschenen vaker. Beroemd zijn Giorgio Vasari's *Levens van de meest uitmuntende Italiaanse architecten, schilders en beeldhouwers* uit 1546, die weer geïnspireerd werden door Karel van Manders *Schilderboek*. Ook hier speelde de verering van de gebiografeerde held een grote rol en ging het dus, geheel in klassieke stijl, om *laudationes*.

De zestiende eeuw zag niet alleen een groeiende stroom biografische woordenboeken van beroemde mannen en vrouwen, maar een aanzienlijk deel daarvan concentreerde zich ook op geleerde mensen. Vaak ging het daarbij eerder om bibliografieën dan biografietjes: Johannes Trithemius' index van kerkelijke auteurs is een voorbeeld.³³ De titel van Johannes Fichardus' *Levens van mannen die in de vorige en in onze eeuw beroemd en gedenkwaardig waren vanwege hun geleerdheid en kennis* uit 1536 spreekt boekdelen.³⁴ Uit de titel van Joos de Bosschers *Afbeeldingen van enkele beroemde geleerden* blijkt dat er een verband is te leggen met het verzamelen van portretten: dergelijke portretgalerijen sierden de wanden van bibliotheken en geleerdenkabinetten.³⁵ De populariteit van dergelijke afbeeldingen is moeilijk los te zien van de groeiende interesse onder zestiende-eeuwse oudheidkundigen in de portretten van beroemde en geleerde mannen uit de oudheid.³⁶

Wat Francis Bacon in 1605 schreef in *The Advancement of Learning*, past derhalve geheel in de alsmaar groeiende populariteit van de biografie:

History, which may be called just and perfect history, is of three kinds, according to the object which it propoundeth, or pretendeth to represent: for it either repre-

33 Johannes Trithemius, *Catalogus scriptorum ecclesiasticorum, sive illustrium virorum, cum appendice* (z.p. 1531).

34 Johannes Fichardus, *Virorum qui superiori nostroque seculo eruditione et doctrina illustres atque memorabiles fuerunt, vitae* (Frankfurt 1536).

35 Joos de Bosscher, *Doctorem aliquot virorum vitae effigies. Omnia composita dissolvuntur, et ad interitum veniunt nihil eorum quae mixta concretaque sunt, semper eodem statu manet. Exiguum ad tempus, bullarum instar, spiritui nostro circumiectum est corpus: mox autem extinguimur nullo in vita huius tumoris relicto vestigio* (z.p. tussen 1580 en 1590). Vergelijk: Paolo Giovio, *Elogia veris clarorum virorum imaginibus apposita, quae in Musaeo Ioviano Comi spectantur. Addita in calce operis Adriani Pont[ificis] vita* (z.p. 1546).

36 Zie bijvoorbeeld Fulvio Orsini, *Imagines et elogium virorum illustrium et eruditorum ex ant. lapid. et numismat. expressa* (Rome 1570).

senteth a time, or a person, or an action. The first we call chronicles, the second lives, and the third narrations or relations. Of these, although the first be the most complete and absolute kind of history, and hath most estimation and glory, yet the second excelleth it in profit and use, and the third in verity and sincerity. For history of times representeth the magnitude of actions, and the public faces and deportments of persons, and passeth over in silence the smaller passages and motions of men and matters. But ... such histories do rather set forth the pomp of business than the true and inward resorts thereof. But lives, if they be well written, propounding to themselves a person to represent, in whom actions, both greater and smaller, public and private, have a commixture, must of necessity contain a more true, native, and lively representation.³⁷

Colomesius' *Gallia orientalis* is een voorbeeld van een thematisch gespecificeerd, biografisch geleerdenwoordenboek, maar dergelijke werken verschenen later in de zeventiende eeuw wel vaker, bijvoorbeeld Pope Blounts census van beroemde mannen,³⁸ en zelfs een ongepubliceerd overzicht van geleerde vrouwen.³⁹

Zelfpresentatie werd dus in de loop van de zeventiende eeuw vervangen door het representeren van iemand anders: autorepresentatie maakte plaats voor wat men met een neologisme kan aanduiden als *allopresentatie*. Biografieën van geleerden doen juist dat: ze presenteren de ander.

Toch is het methodologische probleem van de biografie als lofredede gebleven en speelt het de moderne onderzoeker nog steeds parten. Uiteraard is dit probleem niet beperkt tot de biografie als genre, maar zijn partijdigheid en subjectiviteit eigen aan alle historische bronnen. Misschien is het in andere genres juist moeilijker te identificeren omdat het daarin minder opvalt. Deze principiële subjectiviteit hoeft degelijk historisch onderzoek niet in de weg te staan, maar het heeft historici wel gewaarschuwd voor naïef rankeans positivisme.

Iemand die zich bewust was van dat probleem, was Pierre Bayle, die in zijn *Dictionnaire historique et critique* (1697) lof koppelde aan kritiek, en die kritiek was niet alleen moreel, filosofisch of politiek op het beschreven object gericht, maar ook historisch-methodisch op de bestaande secundaire literatuur. Terwijl er canons bleven verschijnen als Nicolas Barats *Nieuwe bibliotheek, waarin men de goede boeken en verscheidene soorten literatuur leert kennen, alsmede het nut dat deze oplevert*,⁴⁰ werd er sinds Bayle steeds meer kritische massa gegenereerd die latere beroemde projecten mogelijk maakte, zoals de *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert (eerste deel: 1751). De *historia litteraria* is dus ook niet los te zien van de opkomst van het encyclopedisme en de pogingen het volledige terrein van de wetenschap te bestrijken, waarbij sommige projecten zich concentreerden op de geleerden en hun werken, en andere een directere instructie beoogden.⁴¹

37 Bacon, *The Advancement of Learning* II.5.

38 Thomas Pope Blount, *Censura celebriorum authorum* (Londen 1690).

39 Otto Sperling, jr., *De foeminis doctis*, ca. 1670-1710. Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek, ms. Gl.Kgl.S. 2110(4), 2 bd. Ik ben Arnoud Visser (Utrecht) zeer erkentelijk voor deze referentie.

40 Nicolas Barat, *Nouvelle Bibliothèque choisie, où l'on fait connoître les bons livres en divers genres de littérature, & l'usage qu'on en doit faire* (Amsterdam 1713-1721).

41 Zie bijvoorbeeld Daniel Morhofs *Polyhistor sive de auctorum notitia et rerum commentarii* (Lü-

Slotbeschouwing: een methodologisch probleem

Hoe dient een historicus nu om te gaan met de geleerdenbiografie, een genre met een hoog hagiografisch karakter, dat beoogde de morele waarden van een intellectuele groep te verstevigen?

Eén strategie is om het probleem zélf te thematiseren. Zoals *new historians* van biografieën, in het voetspoor van Greenblatt, niet zozeer op zoek waren naar 'de feiten' van een leven als wel naar de strategieën die de gebiografeerde toepaste en die daarmee de tekst zelf centraal stelden, is het ook mogelijk de biografie niet zozeer te beschouwen als een bron van feiten over de geleerdingeschiedenis maar als een fenomeen waarin die geschiedenis kennelijk gestalte kreeg. Met andere woorden: de historische vraag is hoe het komt dat zelfpresentatie in de zeventiende eeuw wordt opgegeven en vervangen door het presenteren van anderen, meestal directe voorgangers, zoals geleerde vaders en oud-docenten. Of de informatie in de *historia litteraria* zelf klopt, is een minder interessante vraag dan de vraag waarom het genre überhaupt opkwam. Een tentatief antwoord zou zijn dat dit te maken had met de professionalisering van onderzoek, met disciplineren op de universiteiten, met de opkomst van de bourgeoisie in de onderzoekswereld en met de groei van de commerciële potentie van wetenschap. Over het algemeen was er zelfs sprake van een nieuw, groter lezerspubliek in de achttiende eeuw, dat meer interesse had in het menselijke verhaal dan in het macronarratief van de inhoudelijke wetenschap. Het zou kunnen zijn dat de academische journalistiek, en de groei aan nieuwe vormen van informatievoorziening over wat zich in de Republiek der Letteren afspeelde, te maken had met de opkomst van een nieuw publiek. Een belangrijk symptoom hiervan was ongetwijfeld de vervanging die plaats vond vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw van het Latijn door het Frans als voertaal van geleerden.

Het is echter niet het doel van deze bijdrage om antwoorden te geven op grote historiografische vragen omtrent de geschiedenis van geleerdheid. Het onderzoek dat vooraf moet gaan aan het trekken van dergelijke vergaande conclusies, staat nog in de kinderschoenen. Maar door het stellen van dergelijke vragen naar aanleiding van een beschouwing over de biografie als bron voor de geschiedenis van geleerdheid, kan wel een zinvolle, want theoriegeleide, contextualisering plaatsvinden.

Met andere woorden: de vraag of een geleerdenbiografie überhaupt wel een bron van wetenschaps- en universiteitsgeschiedenis kan zijn, is minder interessant (het antwoord is natuurlijk ja) dan de vraag waarom die geleerdenbiografieën geproduceerd, verkocht en gelezen werden en nog steeds worden. Een dergelijke vraag kan een leidraad bieden voor een samenhangend antwoord op de vraag wat de maatschappelijke positie was en is van wetenschap, of misschien zelfs van geschiedenis.

beck 1688-1707), Jacob Bruckers monumentale *Historia critica philosophiae* (Leipzig 1742-1744), Georg Rudolph Boehmers *Bibliotheca scriptorum historiae naturalis, oeconomiae, aliarumque artium ac scientiarum ad illam pertinentium realis systematica* (Leipzig 1785-1789), of het meer algemene *Grosses Universal-Lexicon* van Johann Heinrich Zedler (Halle, Leipzig 1731-1754).

'Werken zoo lang het dag is'

Sjablonen van een negentiende-eeuws geleerdenleven

HERMAN PAUL

De biografie van een wetenschapper, meende Leopold von Ranke, is uit de aard der zaak geneigd de biografie van een wetenschapsgebied te worden. Kenmerkend voor levensbeschrijvingen van geleerden is namelijk 'dass hauptsächlich die Zeit ihrer Bildung Theilnahme für ihre Person erweckt'. Als wetenschappers hun diploma's eenmaal op zak hebben en een betrekking als docent of hoogleraar hebben verworven, treedt hun persoonlijke levensgeschiedenis terug achter de 'Wirksamkeit ... die sie in ihrem Fache entwickeln'. De *Bildung* is, met andere woorden, een voorbereidende fase voor een periode van *Wirksamkeit*. Gaat het in de eerste fase om de vorming van een individu in een academische context, in de tweede fase gaat het, omgekeerd, om de vorming van die academische omgeving door de individuele wetenschapper. De taak van de biograaf, zou je uit deze overweging kunnen afleiden, is te laten zien hoe de overgang van de ene naar de andere fase verloopt: hoe 'die Lebensgeschichte eines Gelehrten die Geschichte seiner Wissenschaft werden muss'.¹

Deze woorden bevatten niet alleen een program voor biografen. Ze illustreren ook wat voor verwachtingen Ranke koesterde van het geleerdenleven. Zoals hij zelf dag in dag uit aan het werk was, met een of meer assistenten in zijn studeerkamer, die hij naar verluidt slechts (onder protest) op kerstavond verlof gaf, zo verwachtte Ranke van wetenschappers een mate van toewijding die de 'Lebensgeschichte eines Gelehrten' inderdaad vrijwel deed opgaan in de 'Geschichte seiner Wissenschaft'. Als leven en levenswerk al niet synoniem werden, dan lagen ze dusdanig dicht bij elkaar dat er voor familie, vrienden, politiek of ontspanning weinig ruimte overbleef. *Bildung* en *Wirksamkeit* waren voor Ranke dus niet enkel de ingrediënten van een wetenschappelijk levensverhaal. Ze dienden ook als coördinaten in een universum waarnaar de levensstijl van een geleerde zich te voegen had. De Duitse historicus reikte de plot van een biografie aan, maar ook het sjabloon van een leven dat beantwoordde aan de roeping van een geleerde.²

1 Geciteerd in Alfred Dove, 'Ranke's Verhältniss zur Biographie', *Biografische Blätter* 1 (1895), 1-22, aldaar 15.

2 Georg Winter, 'Erinnerungen an Leopold von Ranke', *Nord und Süd* 38 (1886), 204-225, aldaar 217.

3 Al in 1829 schreef Ranke over zijn roeping als historicus: 'Man muß am Ende sagen: hierzu war ich berufen; hierzu bin ich da und geboren; hierin sind meine Leiden und Freuden, mein Leben und meine Bestimmung ist hierin begriffen!' Ranke aan zijn broer Heinrich, 15 november 1829, in: Leopold von Ranke, *Das Briefwerk*, ed. Walter Peter Fuchs (Hamburg 1949), 203.